

Vladimir Geiger, Pero Šola, Marko Krznarić, *Groblje hrvatskih vojnika na Mirogoju, Zagreb, 1941. – 1945. O uklanjanju u poraću 1945. – 1946. grobalja i grobova „okupatora” i „narodnih neprijatelja” poginulih 1941. – 1945. u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2022), 515 str.

Knjiga Vladimira Geigera, Pere Šole i Marka Krznarića *Groblje hrvatskih vojnika na Mirogoju, Zagreb, 1941. – 1945. O uklanjanju u poraću 1945. – 1946. grobalja i grobova „okupatora” i „narodnih neprijatelja” poginulih 1941. – 1945. u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj* opširna je studija u kojoj se kombiniraju opći i posebni pristup problematici odnosa poslijeratnih jugoslavenskih vlasti prema grobovima „neprijatelja”, što je vidljivo već i u složenosti naslova. Odnos prema smrti i posljednjim počivalištima, kao i prema neprijateljima, posebno poraženim neprijateljima, intrigantna je tema u kojoj se dodiruju i prepleću politička, pravna i društvena povijest. Pitanje grobova „okupatora” i „narodnih neprijatelja” u hrvatskoj je historiografiji i publicistici otvoreno sredinom 1990-ih, no ni europske historiografije nisu žurile s otvaranjem pitanja grobova „neprijateljskih” vojnika.

Knjiga je podijeljena na uvod, zatim šest poglavlja, od kojih se prvih pet odnosi na drugonavedenu, a šesto na prvonavedenu temu naslova, popis pokopanih na groblju hrvatskih vojnika na Mirogoju, te zaključak i kazala. Knjiga zapravo ima logičan poredak poglavlja u kojima se problematika razmatra od općega prema posebnom, ali se odstupanje dogodilo u naslovu, gdje je prvo istaknut posebno analizirani slučaj.

Knjigu otvara uvodni dio pod naslovom „Riječ unaprijed” (str. VII–XIV), a sastoji se od dva dijela. U prvom dijelu pravnik i povjesničar Tomislav Jonjić u formi eseja daje kratki pregled odstupanja od društveno uobičajenog pijeteta prema mrtvima, odnosno od prava pojedinca na dostojan pokop i prava njegovih bližnjih na sjećanje od antičkoga do suvremenoga doba. Navodeći neke poznate primjere, ističe da je takvo odstupanje u odnosu prema mrtvima, a od rimskoga doba i primjena kazne protjerivanja iz sjećanja (lat. *damnatio memoriae*), ipak uglavnom bilo ograničeno na malobrojne istaknute pojedince, dok su općenito u europskim običajnim pravima i moralnim shvaćanjima, a zatim i u zakonicima, grobovi i groblja bili posvećena mjesta. U tom smislu sredinom XX. stoljeća dolazi do jakoga otklona od ustaljenih tradicija na hrvatskom prostoru. Drugi dio uvodnika potpisuju autori knjige. I oni se osvrću na odmak od tradicionalne kulture sjećanja i radikaliziranje odnosa pobjednika prema poraženima, što povezuju s nastojanjem izgradnje crno-bijele slike prošlosti, odnosno stvaranja mitske povijesti u zemljama koje su se nakon Drugoga svjetskog rata priklonile totalitarnim ili autoritarnim sustavima. Uvodno su se kratko osvrnuli i na dosadašnje stanje historiografije o naslovnoj temi, probleme istraživanja i koncepciju knjige.

Prvo poglavlje složenoga naslova „Trebalo izbrisati svaki trag zloduha fašističke vladavine’. Uklanjanje u poraću 1945. – 1946. grobalja i grobova ‘okupatora’ i ‘narodnih neprijatelja’ poginulih i umrlih 1941. – 1945. u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i u poraću ubijenih i umrlih u zarobljeništvu” (str. 1–92) opširna je zbirka svih dosad poznatih i prikupljenih podataka o uklonjenim grobljima i pojedinačnim grobovima

temeljena na arhivskoj građi, lokalnim zapisima i literaturi. Zanimljiv je to niz sličnih, a ipak u nijansama različitih postupanja lokalnih vlasti u poratnim okolnostima, od brojnih slučajeva sustavnoga uništavanja i spravnjivanja sa zemljom, preko samovoljnoga proširivanja uništavanja i na grobove domobrana koji nisu bili obuhvaćeni odlukama Ministarstva unutarnjih poslova te na groblja austrougarskih vojnika i ratnih zarobljenika iz Prvoga svjetskog rata, do rijetkih slučajeva odstupanja od ustaljenoga postupanja uz dozvole prijenosa i ukopa u obiteljske grobnice, ali bez podataka na grobu koji bi govorili tko su bili pokopani. Spomenici su u pravilu uklanjani i uništavani, a grobovi spravnjeni sa zemljom, s tim da su grobna mjesta često i preorana i te su parcele ostale prazne, ali bilo je i slučajeva izgradnje novih grobnica, pa i korištenja nadgrobničkih spomenika za popločavanje staza. Revnost lokalnih vlasti nije uvijek bila jednaka te je neke valjalo i više puta upozoravati. Za ilustraciju odnosa prema grobovima stradalih u ratu autori donose fotografije ukopa, grobalja i osmrtnica koje ilustriraju pojedine slučajeve. Kao opreka razaranju grobova i brisanju uspomene poglavlje otvaraju i zatvaraju pjesme o grobovima i grobljima stradalih u ratu, pa se na početku donose usporedni tekstovi ustaške i partizanske inačice, odnosno obrade narodne pjesme koja je u ratnim verzijama poznata pod naslovima „U Kupresu” kao ustaška, odnosno „Na Kordunu” kao partizanska pjesma. Na kraju je više pjesama o vojnim grobljima iz drugih europskih zemalja. Neke pjesme donešene su i na kraju poglavlja koja slijede.

„Uklanjanje grobalja i grobova ‘okupatora’ i ‘narodnih neprijatelja’ u poraću 1945. i 1946. i Katolička crkva” problematika je obrađena u drugom poglavlju (str. 93–110). Protivljenje Katoličke crkve uništavanju grobalja i grobova bilo je uporno i temeljeno na stajalištu da smrću čovjek prestaje biti neprijatelj. No, energični protesti nisu davali rezultata, nego su dodatno utjecali na pogoršanje položaja Katoličke crkve. Autori uz to napominju da su se s istim problemom suočavale i druge vjerske zajednice, jer su uklanjani grobovi „okupatora” i „narodnih neprijatelja” svih vjeroispovijesti.

Posebno poglavlje čine „Dokumenti o uklanjanju u poraću 1945. i 1946. grobalja i grobova ‘okupatora’ i ‘narodnih neprijatelja’ poginulih 1941. – 1945. u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i u poraću umrlih u zarobljeništvu” (str. 111–172). Opsežna je to zbirka građe s naredbama o uklanjanju te o njihovu provođenju na terenu, kao i prigovorima koji su vlastima zbog toga upućivani. Radi lakšega snalaženja na početku poglavlja donosi se popis dokumenata koji su objavljeni te njihovih priloga ako su ih imali.

O daljnjoj sudbini uklonjenih grobova i grobalja govori četvrto poglavlje jednostavnoga naslova „*Damnatio memoriae*” i složenih podnaslova „Odnos komunističkih vlasti do raspada SFR Jugoslavije prema 1945./1946. uklonjenim i prikrivenim grobljima i grobovima ‘okupatora’ i ‘narodnih neprijatelja’ poginulih 1941. – 1945. u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i u poraću umrlih u zarobljeništvu” te „Između prava na grob i političke rehabilitacije. Obnavljanje sjećanja na uklonjena i prikrivena groblja i grobove ‘okupatora’ i ‘narodnih neprijatelja’ poslije raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije” (str. 172–277). Obje teme istaknute u podnaslovima obrađene su zajedno tako što je dan pregled pojedinih slučajeva do raspada Jugoslavije i nakon

toga. Dok su u nekim mjestima grobne parcele uklonjenih grobalja ostale netaknute, u nekima su te parcele, ponekad samostalno, a ponekad zajedno s parcelama nekih starijih grobalja, iskorištene za gradnju zgrada. U tim se slučajevima nakon raspada Jugoslavije nastojalo postojanje grobalja obilježiti spomen-pločama. Uspostavom Republike Hrvatske nastojalo se riješiti i problem održavanja i uređenja uklonjenih grobalja te su u zadnjem desetljeću XX. stoljeća doneseni pravilnici o postupanju i potpisani međudržavni ugovori s Njemačkom i Italijom. Poglavlje o ovoj tematici obogaćeno je većim brojem priloga relevantnih za odnos SFRJ i Republike Hrvatske prema naslovnoj problematici, nastalih između 1960. i 2001. godine.

Problematika grobalja njemačkih vojnika detaljnije je obrađena u petom poglavlju pod naslovom „Boravak izaslanstva Narodnoga saveza (Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge e. V.) za skrb o njemačkim ratnim grobovima u Hrvatskoj ujesen 1980. i Služba državne sigurnosti RSUP-a SR Hrvatske. / O rješavanju pitanja njemačkih vojnih grobalja iz Drugoga svjetskog rata u SR Hrvatskoj” (str. 279–321). Kultura odnosa prema grobljima vojnika poražene vojske, odnosno grobovima sunarodnjaka u drugim zemljama kod Nijemaca je na visokoj razini, a zanimljiv je primjer kako je odnos prema mrtvim vojnicima moguće rješavati kao pitanje čovječnosti, bez uljepšavanja strašnih činjenica i odvojeno od politiziranja.

Zadnji dio središnjega dijela knjige obrađuje grobove ustaša i domobrana na Mirogoju kao poseban slučaj koji je zahvaljujući sačuvanim izvorima bilo moguće detaljno rekonstruirati. Groblje hrvatskih vojnika na Mirogoju obrađeno je u dva poglavlja pod naslovima „O grobovima hrvatskih vojnika (ustaša i domobrana) na Mirogoju” (str. 323–388), gdje su dokumentirani pokopi tijekom Drugoga svjetskog rata, izgled groblja i njegovo uklanjanje, te „Hrvatski vojnici pokapani na Mirogoju 1941. – 1945.” (str. 389–465), u kojem se donosi popis pokopanih. Završni dio knjige čine zaključak na hrvatskom (str. 467–469) i engleskom jeziku (str. 471–474), opširan popis izvora i literature (str. 475–504), imensko kazalo (str. 505–510) i mjesno kazalo (str. 511–515).

Knjiga koja je pred nama obrađuje tešku i u historiografiji dugo prešućivanu problematiku, ali problematiku iznimno važnu za shvaćanje kulturne razine određenoga društva, njegove uljuđenosti i tolerancije, a posredno i društvenih odnosa među živima. Autori su se ovoga teškog zadatka prihvatili na studiozan i trezven način, prikupljajući i objavljujući pregršt dokumenata i drugih izvora te rekonstruirajući prošlost na smiren i dobro dokumentiran način. Rezultat njihova istraživanja opsežna je knjiga zanimljiva za znanstvenike različitih struka, a ujedno vrijedna čitanja i razmišljanja za svakoga pojedinca.

Zdravka Jelaska Marijan